

СЕКЦІЯ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК

УДК 330.189

ФЕНОМЕНИ КОНФЛІКТІВ І ПАРАДОКСИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ XX СТОЛІТТЯ

А.І. Біланенко, О.Л. Мірус, Р.П. Шевчик

На основі методу моделювання соціально-економічних процесів розглядаються фундаментальні питання політекономії, зокрема, по-новому ставляться умови щодо аналізу гуманізації, товару, капіталу, вартості, ціни, розвитку соціально-економічних формацій, ринку та інших взаємозв'язаних з ними понять й економічних процесів.

На основании метода моделирования социально-экономических процессов рассматриваются фундаментальные вопросы политэкономии, в частности, по-новому ставятся условия анализа гуманизации, товара, капитала, стоимости, цены, развития социально-экономических формаций, рынка и других взаимосвязанных с ними понятий и экономических процессов.

Сучасному людству досить важко, а все частіше і неможливо впевнено орієнтуватись у соціально-економічних процесах, уникати суперечностей у науковому усвідомленні і розв'язанні проблем своєї життєдіяльності. Світова політика настійно зумовлює необхідність природно-суспільної детермінації і відповідної перебудови її на нових засадах. Безсумнівно, ми є свідками і учасниками подій, які викликають невідомі або майже невідомі нам закони природи і, зокрема, суспільства як найвищого прояву її животворних сил. Вони діяли і раніше, але їх вирішальний вплив відчувся лише у XX столітті.

Ніколи людство не знало про себе так мало і ніколи не було потреби знати так багато, як сьогодні. Ніколи від науки не вимагалось вирішення глобальних доленосних питань суспільства, як тепер. Однак у такий надзвичайно відповідальний період вона виявилась безпорадною й об'єктивно не могла не проявити тимчасово своє безсилля. Суть ситуації в наступному: класика не спроможна оптимально охопити реальність XX століття, яка нею викликана, але й післякласичні погляди, не маючи її теоретичної цільності та цілеспрямованості, не в силі забезпечити прогресуюче продовження класичних досліджень. У зв'язку з тим перед викладенням аналізу феноменальної конфліктності і відповідної їй парадоксальності теорії соціально-економічного розвитку XX століття потрібно вияснити специфіку самої сучасності та її науки.

І. Особливість реальності і науки XX століття. З позиції градації історії наш час — це кінець другого тисячоліття н.е. і, зрозуміло, його XX століття. Ці факти самі по собі нічого не означають, хоча початки і кінці століть, особливо тисячоліть, завжди хвилювали уяву людей, викликали різні передбачення, очікування важливих подій, які не завжди і не досить виразно, але все ж таки відбувалися і впливали на долю людства.

Інша справа, коли виявляються сумнів, недовіра істинності знань суспільного розвитку. У цьому відношенні наша сучасність виглядає як єдиний, унікальний період в бутті людства.

В історії науки, мистецтва, культури відоме романтичне, по-своєму загадкове і притягальне поняття "срібний вік". Вивчення думок, концепцій його мислителів і творчих діячів показало, що вони характерні для докласичних і післякласичних поглядів. Дослідження розвитку науки з цієї позиції переконує в тому, що за легкими срібними хмарками ховається явище, яке значенням не поступається "золотому віку" фундаментальних знань і теорій, розквіту мистецтва — класиці. Звідси, на основі специфіки понять "срібний вік" і "золотий вік" можна представити образну модель розвитку наукових знань: "бронзовий вік" ↑ "срібний вік" ↑ "золотий вік", де "бронзовий вік" означає вияв речей, фактів і т.д., "срібний вік" на матеріалах "бронзового віку" висловлює думки, формує погляди та концепції, а "золотий вік", узагальнюючи практику і досвід попередніх стадій, створює фундаментальні теорії.

Найвищий у моделі знак ↑ виражає прогресуючу лінійно-спіральну-сферичну міграцію смислу, тобто перша стадія переходить у другу, друга в третю і навпаки: третя в другу, друга в першу і т.д.

Згідно з поданою моделлю, наука XX століття характеризується поняттями стадій "срібного віку". Класичні і навіть новітні концепції відчують усе більший тиск конкретних знань і своїх суперечностей з реальністю. Наукова спірність створює ефект вавілонізму: кількість розходжень невпинно зростає, а загальноневизнаних теоретично обґрунтованих точок

зору зменшується. Крилату фразу "у спорі народжується істина" починає глушити не менш крилата фраза "спір скриває істину".

II. Наука і реалізація ідей третьої епохи. Наука, завершуючи другу епоху першої людської ери, одночасно повинна забезпечити знання першого та єдиного в історії людства соціально-економічного катаклізму: зародження третьої епохи та її першої формації. Неповторна важливість переходу від знань другої епохи до науки третьої епохи буває тільки в першій ері суспільства, подальші ж переходи до нових ер, епох і формацій будуть достатньо наукою усвідомлені та цілеспрямовані, звичайно, не без експесів, конфліктів і певного драматизму. Катаклізм зародження третьої епохи зумовлює формування парадоксального світогляду і необхідність кардинального перевиховання психології людини. Трагізм її дії полягає в тому, що соціально-економічний катаклізм, який, в основному, має релігійне передбачення, не був і не міг бути усвідомлений наукою, доки не відбувся. Таким чином, релігійне передбачило соціально-економічний катаклізм, наука повинна винайти ключ для розкриття його суті і процесів. Від цього залежить майбутнє сучасної цивілізації: або продовження прогресу, або безповоротна її деградація – аномалія, скривлення історії людства і створення умов для колапсації, потворного існування суспільства і поступового затухання його творчої активності.

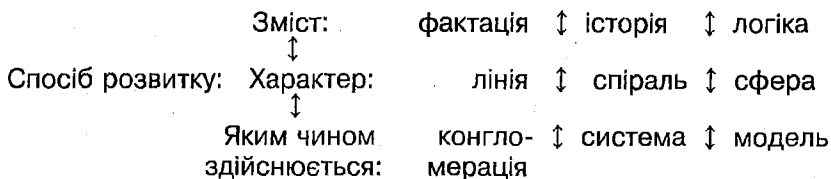
III. Глобальна проблема науки XX століття. Як відомо, ідея Гегеля, хоч і натужно, але рухалась і розкривалась завдяки діалектиці. Однак створена ним система зайшла у безвихідь. Маркс, Енгельс, Ленін за допомогою діалектики на лінійно-спіральної основі обґрунтували заміну капіталізму новою формацією. Проте їх вчення, не маючи достатнього теоретичного продовження, практично виявилось також у глухому куті.

Здійснення революційних перетворень у лінійно-спіральному аспекті, здавалося, досягло свого апогею, однак якась сила спочатку сповільнила їх просування вперед, а потім штовхнула в минуле, і революційно збуджені народи завагалися. Перед ними виявився бар'єр. Його потрібно або подолати, або, відштовхнувшись від нього, замкнути себе в котловані минулої епохи, що і складає суть проблеми науки XX століття.

IV. Новий характер науки XX століття. До XX століття знання мали одно-, дволанковий характер за формулою «до людини» $\updownarrow$ "від людини" ("до себе" $\updownarrow$ "від себе"). Тільки грандіозні події XX століття показали, що таємниця соціально-економічного розвитку знаходиться в третій ланці розгортання науки – "з людини", тобто люди шукали істини навколо себе. У той час як фундаментальна істина науки в їх суті (А. Сміт почав дослідження економіки з розподілу праці, Маркс – з товару).

Кожна з наук у різний час і різною мірою досягала класики в перших двох ланках. Останньою наукою, що пройшла подібний шлях, стала політекономія. Одночасно вона стала і першою наукою, яка почала своє перетворення на новій основі – "з людини" і цим самим встановила тріадний детермінізм в науці.

Оскільки предметом даного дослідження є суспільно-економічний розвиток, то представляється модель способу розвитку, яка має першочергове значення для розуміння його явищ:

У загальному вигляді дані тріадні знання викладаються так: А: В $\updownarrow$ С $\updownarrow$ Д, де А – триєдиний синкрет, він розкривається як тріада В $\updownarrow$ С $\updownarrow$ Д $\rightarrow$ А¹. Ланка Д – апогей логіки сфери і одночасно синкретизація сфери А¹ і перехід до неї.

Як видно, тріадний детермінізм – це не тріади Гегеля, якими кокетував і Маркс. Його не можна встановити заздалегідь, у будь-який час. Лише у процесі зародження третьої епохи першої людської ери створюються умови для розуміння суті ер, епох і формацій, що у нас, земляни, випало на долю XX століття.

V. Класики пролетарської політекономії і реальність XX століття.

Маркс, Енгельс, Ленін не гадали, що їхнє вчення значною мірою втратить свою істинність, що суть соціалізму виявиться не такою, як передбачалось, що з тих, кому вони самовіддано присвятили своє життя, знайдуться такі, які відвернуться від них.

Ім здавалось, що вони опанували визначальний пар істини соціально-економічного розвитку, проте виявилось, що під ним знаходиться ще могутніший, невідомий нам світ, де діють гігантські логічно-сферично-модельні процеси ерно-епохального характеру.

VI. Діяльність людини в XX столітті з позиції нових знань:

перехід до третьої епохи та її першої формації усвідомлюється на основі звичних лінійно-спірально-го знань, а треба на основі тріадних;

наявні знання не можуть і не повинні забезпечити нормальний прогрес, а нові не могли і не повинні були з'явитися своєчасно;

протиріччя між традиційним пізнанням і своєрідністю нових знань створює перед людством фатальний рубіж: "кінець світу" згідно з пророцтвом апокаліпсису. Суть цього глобального передбачення в тому, що людина повинна закінчити тягучий, кривавий, старий світ свого становлення та звільнення і ввійти в епоху торжества людини на основі тріадної науки, істини якої незаперечні, тобто їх плюралізм доповнює вища стадія – моністична незаперечність, на базі якої будуть розвиватись нові спірні погляди і вчення.

Ситуація, з якою зіткнулося людство, створена об'єктивно ним і не могла не бути створеною; капіталізм, не знаючи своєї суті і майбутньої ролі, зробив усе, щоб не було некапіталістичного продовження історії; ті, хто з оптимізмом пішов у нову формацію, почав відступати, але цей відступ – це шлях у минуле, що і є наслідком лінійно-спірального світогляду та притаманної йому психології.

Проблеми суспільства в апокаліпсичних умовах XX століття, з одного боку, визначають катаклізм соціально-економічного розвитку, з другого, парадоксальність подолання його труднощів відповідно до модельної формули характеру пізнання: сингуляр (від лат. [singularis] – окремо взятий) ↓ феномен ↓ парадокс, де сингуляр – впевненість у знанні, феномен – фіксація явищ, які не вкладаються в сингуляр, і парадокс – знання, які розв'язують суперечності між сингуляром і феноменом та, як правило, протилежні загальноприйнятим. У минулому були парадокси, але тільки один раз в історії може бути такий стан, який визначає XX століття, – століття парадоксів і століття-парадокс.

Катаклізм зародження нової епохи, феноменологія його конфліктів і парадоксальність їх теоретичного розв'язання стосовно політекономії виступає в першу чергу як критика "Критики політичної економії" ("Капіталу" Маркса) з позиції тріадної науки і її методології.

1. *Гуманізація в природі.* Традиційно гуманізація представляється як напрям духовного розвитку Ренесансу, прогрес суспільної думки відносно особистості, її свободи, всебічного розвитку і, взагалі, як людяність. У дійсності, гуманізація – це третя, найвища, заключна ланка у розвитку природи і єдиний його процес, в якому розкривається тріадність розвитку. Її зміст складає наступна тріада: соціальні ↓ виробничі ↓ майнарські властивості. Ці ланки по-різному можуть проявитись у будь-якій живій істоті, однак гуманістом у повній мірі може бути той організм, який є соціальним – людина, виробничим – чоловік, майнарським – майнар. З позиції їх свідомості та характеру діяльності вони визначаються як афаніург (споживач) ↓ оліург (створює, руйнуючи) ↓ деміург (творець) з відповідним відношенням до природи: збереження ↓ удосконалення ↓ збагачення.

На основі гуманізації можна тепер точно визначити місце людини (гуманіста) в природі: це гуманізована жива істота гомінід або антроп, який належить до приматів.

2. *Гуманізація і роль людини в природі.* Тривалий історичний час діяльність людини була спрямована на вирішення питань "для себе", потім з'явилася друга ланка моделі – "для інших". Сучасність зумовлює необхідність усвідомити третю ланку місії людини – "для всіх" і цим самим забезпечити повноту функціонування моделі людської діяльності. Гуманізація в природі повинна стати гуманізацією для природи, що зумовить основний зміст цивілізації, культури, телантропізації наступної епохи. Її цінності будуть формуватись не лише як сплав традицій і сучасності, а, передусім, як результат переосмислення передбаченого "суду" духовності з позицій тріадного детермінізму.

3. Типізація соціально-економічного розвитку.

Виходячи з суті людини, вона має такий вигляд:

становлення	
людини:	формації: матріархат ↑ патріархат ↑ приватархат
ера: антропозой:	епохи:
звільнення	
людини:	формації: сервіалізм ↑ феодалізм ↑ капіталізм
торжество	
людини:	формації наступної третьої епохи.

Кайнозой, кайнозойська група (ера) не відповідає характеру дійсних процесів. Наша ера – це перша гуманістична ера, антропозойська (антропозой). Третій, остаточний розділ кайнозою – антропоген визначає першу епоху антропозою (первісної епохи). Думка

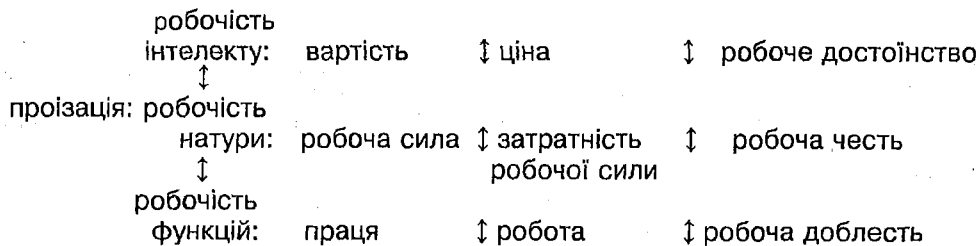
Ф. Енгельса, що первісне суспільство — це суспільно-економічна формація, є вже недостатнім для повноти істини.

4. *Зміна формацій.* Сферично-логічно-модельне знання виявило серйозний недолік у лінійно-спірально-системному вирішенні змін формацій. Формації суспільства прогресують через одну. Наприклад, там, де не розвинувся рабовласницький лад, народи різними шляхами і в різних формах стверджували феодальні відносини; там, де був рабовласницький лад, при певних сприятливих умовах, фактично розвивався капіталізм, вірніше, феодальний капіталізм. У ХХ столітті ця закономірність проявила свою роль більш виразно. Високорозвинуті капіталістичні країни будуть переходити не в першу формацію третьої епохи, а в другу, індустріальну формацію. Феодально-кріпосницькі країни перейдуть або вже перейшли в першу формацію третьої епохи. Закон зміни формації в сучасних умовах набирає особливого значення. Він, по суті, цілеспрямовано регулює розвиток світового суспільства, забезпечує його соціально-економічний прогрес.

5. У *передмові до "Капіталу"* в 1867 р. Маркс вказує, що, з одного боку, "найбільші труднощі викликає розуміння аналізу товару", а з другого, "більше 2000 років людський розум даремно намагався досягнути вартість". Однак пройшло ще понад 100 років, щоб, виходячи з його економічної теорії, насамкінець, стало можливим зрозуміти їх суть, але труднощі досягнення не зменшились, а зросли.

Поняття товару визначається як продукт, вироблений не для власного споживання, а для обміну, продажу. У цьому розумінні він вже давно стримує розвиток політекономії й оцінку господарської діяльності. Парадоксальність його визначення в наступному: виріб (вироблення) розкривається як продукт ↓ товар ↑ результат, де продукт — це перетворення людиною суті, змісту, форми речей для своїх потреб; товар — переміщення продуктів до, під час і після виробництва; результат — збереження продуктів до того, як вони надійдуть у споживчу або виробничу сфери. Таким чином, вироблення = продукція + товаризація + результат. Звідси виріб = продукт + товар + результат.

6. З *поняття товару виводяться* відомі поняття вартості, споживчої вартості, робочої сили, праці і т.п. Тут Маркс, Енгельс, Ленін системно створили всі умови для їх модельного розгортання:

Пояснення до моделі:

характеризуючи особливості людини, Маркс, по-перше, відмічає, що ідеальне — це щось матеріальне, пересаджене в людську голову і певним чином перетворене в ній, і, по-друге, людина "діє як природа". Тепер це вбачається інакше: йдеться не взагалі про ідеальне, а про робоче ідеальне; робочість — це не значить діяти, як природа, вона — специфічна дія в природі;

проізація — це робоча ідеалізація людини, внаслідок чого її інтелект, натура, функції стають робочими;

спочатку відбувається проізація людини, вона одержує характер вартості, робочої сили, працєвості її функцій, які потім втілюються у виробах (аналогічний процес відбувається з ціною, затратами робочої сили, роботою і т.д.), тобто дані поняття виводяться з людини, а не поза нею або у відносинах між людьми;

з часу патріархату і приблизно до середини третьої епохи поряд з вартістю, робочою силою, працею будуть ціна, затрати робочої сили, робота і тільки після цього, а, можливо, і після закінчення цієї епохи людина буде мати нові якості своєї робочості;

робоча сила — не сукупність фізичних і духовних сил, як стверджує Маркс, а робочий характер сили (натури);

у розумінні Маркса праця — функція робочої сили, у дійсності праця — перша ланка в розгортанні робочості функцій людини;

немає абстрактної і конкретної праці, оскільки поняття праці є результатом конкретизуючого й абстрагуючого пізнання за формулою: виділення речей (процесів) ↓

конкретизація ↓ абстракція. До того ж, абстракція можлива тільки при умові негативації та інтеграції;

з визначень вартості і споживчої вартості Маркса випливає, що споживну вартість мають і вироби, і дари природи, а вартість — тільки вироби. Значить, у понятті споживної вартості смисл вартості не відповідає смислові вартості виробів. Це трапилось тому, що політекономія Маркса виводиться з товару, а не з гуманізації в природі. Модельне розуміння вартості показує, що поняття вартості — це результат абстракції (негативізації, інтеграції). У своїй суті вартість — це робочість інтелекту і, значить, може бути тільки споживність виробу певної вартості, що виключає поняття споживної вартості;

Маркс стверджує, що при капіталізмі робоча сила перетворюється в товар. У зв'язку з тим: а) йому притаманні особиста свобода людини, можливість розпоряджатись своєю робочою силою, однак, насправді капіталіст є власником його праці, що створює відношення капіталу і є визначальним капіталістичної формації; б) робітник змушений продавати свою здатність до праці, щоб одержати засоби існування, проте в дійсності капіталіст користується своєю власністю, тобто працею робітника, на свій розсуд; в) вартість робочої сили визначається вартістю життєвих засобів, але в дійсності вартість робочої сили визначає вартість виробів. Почавши економічний аналіз з товару і його властивостей, Маркс змушений був опосередковано, через вартість засобів існування робітника встановлювати вартість його робочої сили; г) споживна вартість товару "робоча сила" полягає в здатності створювати вартість більшу, ніж вона має, тобто приносити додаткову вартість. Виходить, що вартість робочої сили визначається опосередковано, а її споживна вартість — безпосередньо. Дане протиріччя ще раз підкреслює правильність виведення вартості з людини;

модельне розуміння вартості позбавляє вартість і споживну вартість того аналізуючого значення, яке надав їм Маркс. Поняття додаткової вартості також втрачає свою роль. Виріб набирає характеру необхідного + додаткового + надлишкового певної вартості, ціни і т.д;

вартість людини не переноситься, а реалізується безпосередньо нею або опосередковано через вартісні засоби виробництва, які в умовах ринку мають ціну;

те, що Маркс називає міноюю вартістю, є ціна;

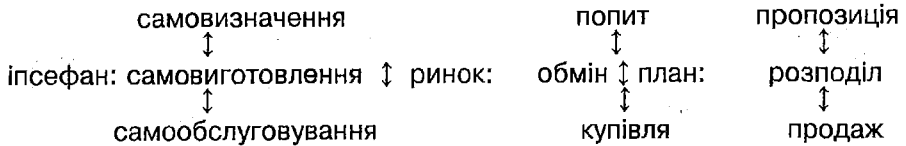
те, що Маркс представляє як розвиток форм вартості, насправді є розвитком форм характеру обміну;

поняття вартості виключає закон вартості, оскільки визначення закону вимагає відсутньої в ньому взаємодії. Перетворення вартості в ціну свідчить про співвідношення вартостей у ринкових умовах, однак це не свідчить про наявність закону цін. Ці вироби купуються залежно від рівня вартості, попиту й ефективності виробництва (продуктного, товарного, результатного);

товарно-грошові відносини — це тільки $\frac{1}{3}$ частина грошово-виробничих відносин, і треба ставити питання не про їх розвиток, а про раціональну організацію товаризації. Вирішення питання товаризації в сучасних умовах набуває особливого значення. Це пов'язано не з розвитком ринку, що, як правило, саме так і трактується. Необхідність розроблення програми товаризації диктується реальним і потенціальним станом економіки. Ефективність стратегічних передбачень соціально-економічного розвитку суспільства передовсім буде залежати від товарності виробництва і, взагалі, від товарності матеріального забезпечення народу. І як не парадоксально, тепер, коли створюються різні концепції про дальший розвиток товарних відносин, нове поняття товару в його тріадній детермінації ставить складну проблему — мінімізацію товарності;

Маркс стверджує, що товарна форма продукту праці, або форма вартості товару, є формою економічної клітинки буржуазного суспільства. Економічною клітиною в дійсності виступає людина або, вірніше, її робочий інтелект, робочі натура і функції в історичному розвитку. Їх становить у суспільстві визначає собою еру, епохи, формації і т.д.

7. *Найбільше говориться, мабуть, про ринкові і планові відносини, про адміністративно-командну, централізовану економіку, про партоткратичний бюрократизм і відповідну йому стагнацію в усіх сферах життєдіяльності суспільства, про активізацію соціально-економічного розвитку в умовах демократизму і т.д. Однак усе це стосується, як сказав би Гегель, зовнішньої сторони економіки і матеріального забезпечення людей. Як завжди, подібні ситуації складаються тоді, коли не визначена, хоч приблизно, сутність явищ. В сучасних умовах дальше розкриття смислу ринку і пов'язаних з ним понять можна здійснити тільки шляхом моделювання. Наведемо фрагмент моделі матеріального забезпечення:*

Пояснення до моделі:

поняття натурального господарства не відображає істини. Іпсефан (від лат. [ipse] сам + [facere] робити), хоч і не звично звучить, але істинно показує процес самозабезпечення; господарство у своїй суті фіксує певний стан діяльності людини і займає інше місце в моделі гуманізації;

ринок — це не купівля-продаж і т.д., а процес забезпечення через попит, обмін і купівлю (взаємокупівлю). В умовах ринку всі купують і немає купівлі-продажу. Він розпочався з початку матриархату і буде розвиватись до кінця третьої епохи. У нас фактично не було ніякої централізації, а був поганий ринок. Намагались планувати те, що не підлягає плануванню, і тим самим майбутнє насильно підганяли до сучасного, яке його відторгало;

сьогодні говориться про ринок як панацею майже від усіх економічних хвороб, тоді як треба зміцнювати економіку, оскільки ринок потребує певного рівня добробуту;

план — це розквіт пропозиції людей, розподілу і продажу в розумінні одержання виробів за певну діяльність. Він буде розвиватись при високій організації виробництва і наявності необхідної матеріально-технічної бази (можливо, у кінці третьої епохи).

8. Поняття капіталу. Історично склались дві протилежні концепції поняття капіталу: буржуазна — визначає капітал як засоби виробництва і марксистська — як відношення між власниками засобів виробництва і тими, які їх не мають. Насправді капітал — це власність однієї людини стосовно іншої внаслідок указанного відношення: повна власність робить людину рабом, власність її робочою силою — кріпаком, власність працею — пролетарієм. Якщо первісна епоха — це епоха соціального, виробничого, майнаського становлення людини, яка закінчується тим, що частина людства капіталізується, то друга епоха — це епоха капіталістична, час поступального звільнення людей від капіталу.

9. Сучасність і основні проблеми формування нової духовності.

Особливість часу — кінець другої епохи об'єктивно окреслює коло проблем формування нової духовності:

необхідно провести переоцінку системи цінностей і духовних принципів, розробити для цього відповідну методологію;

потрібно визначити соціально-економічні ідеали, реалізація яких означає створення нових цінностей, формування нової духовності;

одним з головних завдань є визначення сучасності, розроблення відповідної стратегії і тактики дій. Той, хто не вписувався в історію на стику епох у минулому або не впишеться в русло третьої епохи, той втрачав і втратить свою історичну значимість;

треба не просто відроджувати свою духовність, а, зберігаючи надбане, активно формувати новоепохальну духовність;

потрібно зосередити зусилля на виявленні, збереженні й оптимальному використанні народного інтелекту;

слід забезпечити відповідно до сучасних вимог рівень державної культури, інакше не буде можливості не тільки розв'язувати назрілі проблеми, але й захищати наявні цінності;

сьогодні важливо не адаптуватись до сучасних умов, а торувати свій шлях, який відповідав би інтересам народу згідно з соціально-економічним детермінізмом. Крилатий вислів "Русине, пізнай себе" треба продовжити гордим "Русине, твори себе".